

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ: ΔΥΟ ΜΟΝΑΣΤΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ
ΑΙΓΑΙΟ ΤΙΣ ΣΕΡΡΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ*

Αφορμή γι' αυτή τη δημοσίευση αποτελούν κάποιες παρατηρήσεις που επικεντρώνονται στην εικονογραφία του ιεράφυτη, αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, δύο τοιχογραφικών συνόλων, χρονολογημένων στον 17ο αιώνα. Πρόκειται για τη νότια στοά του καθολικού της Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών¹ —της επονομαζόμενης Μακρυναρίκι—, της οποίας το νεότερο στρώμα των τοιχογραφιών της χρονολογείται το 1630, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή που οώζεται² και το παρεκκλήσι του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, ενσωματωμένο στον τρίτο όροφο της Ι. Μ. Διονυσίου Αγίου Όρους, με τοιχογραφίες του 1695³.

Στη νότια στοά του καθολικού της Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών, μέσα στο πλήθος των παραστάσεων⁴, ξεχωρίζουν πέντε επεισόδια από τη ζωή του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου⁵, αποτελώντας κατά κάποιο τρόπο μία μιο-

* Η εργασία αυτή βασίζεται στο κείμενο ομότιτλης ανακοίνωσής μου στην Α' Συνάντηση Βυζαντινού στην Ελλάδας και Κύπρου που πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων από τις 25-27 Σεπτεμβρίου 1998. Βλ. *Εισηγήσεις, Περιλήψεις ανακοινώσεων, Ιωάννινα 1999*, σσ. 194-195. Θα ήθελα να εκφράσω και από εδώ τις θερμές μου ευχαριστίες στο ηγουμενοσύμβολο της Ιεράς Μονής Διονυσίου Αγίου Όρους για την ὀδεια φωτογράφησης και δημοσίευσης των σχετικών τοιχογραφιών από το παρεκκλήσι του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου. Οφείλω πολλές ευχαριστίες στους συναδέλφους Σ. Καδά, καθηγητή του Α.Π.Θ., Ν. Μερτζέκη και Ν. Τουτό, αρχαιολόγους της 10ης Ε.Β.Λ., για τις έγχρωμες φωτογραφίες και τις διαφάνειες του παρεκκλήσιον της Μονής Διονυσίου και τη Ζ. Μιλωνά, αρχαιολόγο του Μουσείου Ζακύνθου, για τις φωτογραφίες της εικόνας του Χρυσοστόμου.

1. Πλούσια είναι η βιβλιογραφία για τη μονή Προδρόμου Σερρών. Βλ. ενδεικτικά: Σ. Πασχαλίδης - Δ. Στράτης, *Τα Μοναστήρια της Μακεδονίας*, Α' Ανατολική Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 355-402 (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία).

2. Για τις τοιχογραφίες του Μακρυναρίκιου βλ. Α. Στράτη, «Ο τοιχογραφικός διάκονομος του Μακρυναρίκιου (1630) στο καθολικό της Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή ποινωνία* (Σέρρες, 29 Σεπτεμβρίου - 3 Οκτωβρίου 1993), Πρακτικά, τόμος Β', Σέρρες 1998, σσ. 415-437.

3. Για το παρεκκλήσι αυτό βλ. Αρχιμ. Γαβριήλ, *Η εν Αγίῳ Όρει Ιερά Μονή του Αγίου Διονυσίου*, Αθήνα 1959, σ. 53, και Σ. Ν. Καδάς, *Η Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου*, Αγίου Όρους 1997, σ. 89 σημ. 36.

4. Βλ. σημ. 2. Επίσης βλ. Α. Ξυγγόπουλος, *Αι τοιχογραφίαι του Καθολικού της Μονῆς Προδρόμου παρά τα σέρρας*, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 7, 75-77 και Α. Στράτη, «Λειτουργικοί ύμνοι στο Μακρυναρίκι του Καθολικού της Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *Μακεδονικά* 30 (1995-1996) 263-277, πίν. 1-11.

5. Βλ. *Ο Μέγας Σιναξαριστής της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, τ. IA' (μην Νοέμβριος), β' έκδοση, Αθήνα 1964, σσ. 407-454 (περιγραφή του βίου του αγ. Ιωάννη Χρυσοστόμου) (στο εξής: Μέγας Σιναξαριστής).

φή συναξαρίου, με ορισμένα από τα σημαντικότερα γεγονότα που τη χαιρακτηρίζουν. Αυτά, με χρονολογική σειρά είναι τα ακόλουθα:

Στην πρώτη σκηνή (εικ. 1) εξιστορούνται τρία γεγονότα: δεξιά, εικονίζεται δύο φορές ο άγιος ως μοναχός, και κατά τη στιγμή της χειροτονίας του σε διάκονο από τον πατριάρχη Αντιοχείας Μελέτιο (εικ. 2). Στο αριστερό άκρο της σύνθεσης ο επίσκοπος Φλαβιανός χειροτονεί τον Χρυσόστομο πρεσβύτερο. παρουσία ομάδας πιστών χριστιανών (εικ. 3) Ακολουθεί η παράσταση της χειροτονίας του αγίου σε επίσκοπο. Ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Θεόφιλος, ένθρονος, σε εσωτερικό εκκλησίας ευλογεί τον θεόπνευστο ιεράρχη ανάμεσα σε πλήθος χριστιανών που παρακολουθούν κατανυκτικά το μυστήριο (εικ. 4). Στην κάτω ζώνη, δεξιά, ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ντυμένος μοναχική στολή και με συνοδεία τριών μοναχών, μεταβαίνει στην εξορία, πιθανότατα στη Βιθινία (εικ. 5). Η σκηνή συνεχίζεται με την απεικόνιση πλήθους λαού, πιστών χριστιανών, οι οποίοι συγκινημένοι αποχαιρετούν τον ποιμενάρχη τους, μπροστά από περιτειχισμένη πόλη που ταυτίζεται με την Κωνσταντινούπολη. Στην άκρη αριστερά, ο άγιος ως μοναχός εικονίζεται όρθιος, σε κλειστό χώρο, περικλεισμένο από τείχη. Πρόκειται, προφανώς, για τον τόπο της εξόριας του (εικ. 5, 6).

Στην τέταρτη παράσταση (εικ. 6), ο άγιος δεξιά, πάλι με μοναχική ενδυμασία, επικεφαλής ομάδας μοναχών, φθάνει στην Κωνσταντινούπολη, ερχόμενος από την εξορία, μετά την πανηγυρική ανάλησή του στον πατριαρχικό θρόνο (εικ. 7). Το γεγονός επιβεβαιώνεται από την επιγραφή *Ο ΑΓΙΟΣ ΕΡΧΟΜΕΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΝ*. Αριστερά ο πατριάρχης, με πλήθος κληρικών και λαϊκών, υποδέχεται τον Χρυσόστομο, μπροστά από πύλη του τείχους της πρωτεύουσας (εικ. 6). Το γεγονός αυτό συντελέσθηκε στα 402 μ.Χ., όταν μετά από απαίτηση του λαού, η αυτοκράτειρα Ειρηνεία και ο ανότερος κλήρος αναγκάστηκαν να αποκαταστήσουν στον θρόνο του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τον εξόριστο ιεράρχη⁶.

Τέλος, τον κύκλο κλείνει, κάτω ακριβώς από τη σκηνή της χειροτονίας του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, το γνωστό εικονογραφικό θέμα του «օράματος του Πρόκλου»⁷. Μέσα σε κλειστό χώρο, ο οποίος προσδιοιώνεται από τρία κτήρια που κλείνουν και προβάλλουν τη σύνθεση, παριστάνεται στο μέσον ο άγιος, καθισμένος σε έδρανο, να γράφει σε αναλόγιο με τη συμπαράσταση και ενθάρρυνση του αποστόλου Παύλου πίσω του, ο οποίος τον αγκαλιάζει προστατευτικά (εικ. 8). Στο άνοιγμα της θύρας, αριστερά, εμφανίζεται η μορφή του μαθητή του Χρυσοστόμου Πρόκλου, ενώ ο μεσήλικας άνδρας,

6. Βλ. Σ. Ευστρατιάδης, Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Αθήναι 1935, σσ. 230-231.

7. Για το θέμα αυτό βλ. Λγγ. Μητσάνη, «Το θέμα του Πρόκλου» σε μικρογραφίες μεταφραστικών μηνολογίων», ΑΔ 40 (1985) Α'-Μελέτες, σσ. 148-161 (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία), πίν. 51-58 (στο εξής: «Θέμα του Πρόκλου»).

ποι εικονίζεται στην άκρη αριστερά, ένθρονος, ταυτίζεται με τον άρχοντα της πόλης που ζήτησε τη βοήθεια του ιεράρχη, σύμφωνα με τις Πηγές⁸.

Στο παρεκκλήσι του αγίου Ιωάννη του Χρυσοποτόμου, που βρίσκεται στην Ι. Μονή Διονυσίου Αγίου Όρους, ανάμεσα σε άλλες παραστάσεις, κυριαρχούν οκτώ σκηνές προερχόμενες από τον βίο και τα θαύματα του τιμώμενου αγίου⁹. Αυτές διατάσσονται στην πάνω ζώνη του νότιου, δυτικού και βόρειου τοίχου του παρεκκλήσιού, κατά χρονολογική σειρά, με φανερή πρόθεση την απόδοση τιμής και δόξας στον ιερό Χρυσόστομο:

α) *Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΗΣ) Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΙΑΣΑΤΟ ΤΟΝ ΑΡΧΕΛΑΟΝ* (εικ. 9), σύμφωνα με την αναγραφόμενη επιγραφή. Ο άγιος εικονίζεται, δεξιά, ως μοναχός να θεραπεύει τον άρχοντα Αρχέλαο¹⁰ που βρίσκεται γονατιστός μπροστά του. Δύο μορφές πίσω παρακολουθούν το θαύμα. Κτίσμα πολύμορφο κλείνει στο βάθος τη σκηνή.

β) *Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΗΣ) Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΕΙΤΑΙ ΗΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ* (εικ. 10). Εδώ μνημονεύεται το γνωστό, και από την παράσταση της Μονής Προδρόμου Σερρών, εικονογραφικό θέμα της χειροτονίας του Χρυσοποτόμου σε πρεσβύτερο, να λαμβάνει χώρα σε εσωτερικό ναού, με την παρουσία του Αγίου Πνεύματος, σε μορφή λειψανίου περιστεριού πάνω από το κεφάλι του αγίου.

γ) *Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΗΣ) Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΙΑΣΑΤΟ ΤΟΝ ΥΙΟΝ ΤΗΣ ΕΥΚΛΕΙΑΣ* (εικ. 10). Ο άγιος εικονίζεται, δεξιά, ένθρονος και στραμμένος προς τα αριστερά, ενώ μπροστά του γονατίζει γυναικεία μορφή ταυτίζόμενη με την πλούσια Εύκλεια¹¹. Στο βάθος και διαγώνια βρίσκεται ο άρχωστος γιός της, περιμένοντας το θαύμα.

δ) Η τέταρτη σκηνή αναφέρεται στο γνωστό και από άλλες παραστάσεις, εικονογραφικό θέμα του οράματος του Πρόκλου (εικ. 11). Ο άγιος εικονίζεται καθισμένος, δεξιά, να φράφει σε ανοικτό ειλητάριο, ενώ πίσω του, δόθιος ο απόστολος Παύλος τον εμπνέει στη συγγραφή του θεόπτευνου έργου του. Αριστερά πλοβάλλει, συγκρατώντας παραπέτασμα με το δεξί χέρι, ο Πρόκλος. Οι επιγραφές *Ο ΑΓΙΟΣ ΗΑΥΛΟΣ* και *Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΗΣ) Ο ΧΡΥ(ΣΟΣΤΟΜΟ)Σ* ταυτίζουν το θέμα.

ε) *Η ΕΞΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ο ΑΓΙΟΣ ΠΕΤΡΟΣ, Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(ΑΝΗΣ) Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ* (εικ. 12). Λεξιά, ο άγιος όρθιος,

8. Βλ. H. Saville, *Tou en αγίοις Ηαύλος ημών Ιωάννου Αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως του Χρυσοποτόμου των ευφυομένων, τ. II*, Etona 1612, σα. 192-194 (στο έχεις: *Χρυσόποτομος* του ίδιου, Χρυσόποτομος, σα. 277-278, 323-325, 393-394).

9. Βλ. σημ. 5 και 6. Βλ. επίσης A.-M. Malingrey, «John Chrysostom (I. Life-II. Works III. Spirituality)», *Encyclopedia of the Early Church*, V. 1, J. Clarke & Co. Cambridge, σα. 440-442.

10. Μέγας Συναξαριστής, σ. 413.

11. Ο.π., σ. 416.

ντυμένος την αρχιερατική στολή, οδηγείται στην εξօρία με τη συνοδεία τριών στρατιωτών, ενώ αριστερά τη σκηνή κλείνει το σπάνιο εικονογραφικό θέμα της εμφάνισης, στον ύπνο του Χρυσοστόμου, των αποστόλων Πέτρου και Ιωάννη Θεολόγου¹².

στ) *Η ΚΟΙΜΗΣΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ* (εικ. 13). Η παράσταση αυτή εικονογραφεί τον γνωστό και πολύ διαδεδομένο από την εικονογραφία της Κοιμησης, τόσο της Θεοτόκου όσο και άλλων αγίων, τύπο. Στη νεκρική κλίνη κείτεται ο άγιος, περιβαλλόμενος από κληρικούς και λαϊκούς, άνδρες και γυναίκες, ενώ ψηλά, στο μέσο, άγγελος Κιρίου, σε προτομή, κρατεί την ψυχή του ιερού Χρυσοστόμου, σε μορφή σπαργανωμένου βρέφους. Δύο κτήρια περιβάλλονταν τη σκηνή στο βάθος.

ξ) *Ο ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ο ΑΜΠΕΛΩΝ ΤΗΣ ΧΗΡΑΣ* (εικ. 14). Η σκηνή αυτή περιλαμβάνει δύο επεισόδια. Λεξιά, απεικονίζεται ο ενταφιασμός του ιεράρχη στον τόπο της εξορίας του από ομάδα μαθητών του, ενώ αριστερά πλοιάριο που πλέει στη θάλασσα, μεταφέροντας τα λείψανα του αγίου στην Κωνσταντινούπολη, ετοιμάζεται να προσαράξει στον αμπελώνα της χήρας, γνωστό από τις διηγήσεις του βίου του¹³. Η περιτειχισμένη πόλη, στο βάθος, ταυτίζεται με την πρωτεύουσα του Βυζαντίου.

η) *Η ΑΝΑΚΟΜΙΔΗ ΤΟΥ ΛΕΙΨΑΝΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ* (εικ. 14). Δεξιά τρεις ιερωμένοι μεταφέρουν με τα χέρια τους τη λάρνακα με το λείψανο του αγίου, ενώ αριστερά πλήθος λαού και κλήρου με τον πατριάρχη και το αυτοκρατορικό ζεύγος επικεφαλής το υποδέχεται με τιμή και σεβασμό, μπροστά από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης.

Μετά την παράθεση των τοιχογραφημένων παραστάσεων που αφρούν στον βίο του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου των δύο μοναστικών μνημείων του 17ου αι. μπορούμε να διατυπώσουμε, με κάποια επιφύλαξη βέβαια, κάποιες παρατηρήσεις που σχετίζονται με την εικονογραφία¹⁴ του και προέρχονται τόσο από τη μνημειακή ξωγραφική, όσο και από εκείνη των φροντιών εικόνων και εικονογραφημένων χειρογράφων. Ολοκληρωμένη μονογραφία, δημιουργικό πάνω στο θέμα που μας απασχολεί, δεν είναι μέχρι στιγμής γνωστή, ενώ αντίθετα, αρκετά επαρκής εμφανίζεται η βιβλιογραφία μεμονωμένων σκηνών του βίου του τόσο τοιχογραφικών συνόλων, όσο φροντιών εικό-

12. Ο.π., σ. 453. Επίσης σημ. 8 (σσ. 196 κ.ε., 302 κ.ε., 271 κ.ε.).

13. Βλ. Μέγας Σιναξαριστής, σ. 683. Για τον αμπελώνα της χήρας που σύμφωνα με γραπτές και προφορικές διηγήσεις βρισκόταν στην λειψανή του μόλου του Ευτρόπου και του ναού του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου στον κόλπο των Καλαμιών βλ. Α. Καριώτογλου, *Κωνσταντινούπολη η Ηρωτόθρονη*, Αλμυρός 1996, σσ. 31-34 (στο κεφάλαιο «Χαλκηδών. Η ιστορική Μητρόπολη της Βιθυνίας») (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία).

14. Για την εικονογραφία του αγίου βλ. κυρίως LCI 7 (1974) 93-101 (Müsseler) (όπου η παλαιότερη βιβλιογραφία).

νων και εικονογραφημένων χειρογράφων¹⁵.

Παραστάσεις που σχετίζονται με τη χειροτονία του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου κατά σειρά σε διάκονο, ιερέα και επίσκοπο, εκτός από την εμφάνισή τους στο Μακρυναρίκι του καθολικού της Μονής Προδοδόμου Σερρών (εικ. 1, 3, 4) δεν έχουν εντοπιστεί μέχρι τώρα σε άλλα εικονογραφικά σύνολα. Στο ομώνυμο παρεκκλήσι της Μονής Λιονυσίου, στο Άγιον Όρος, εικονογραφείται μόνο η χειροτονία του Χρυσοστόμου σε πρεσβύτερο (εικ. 10), σύμφωνα με την αναγραφόμενη επιγραφή, ενώ το ίδιο εικονογραφικό θέμα βρίσκεται σε φορητή εικόνα του πρώτου μισού του 17ου αι. του Μουσείου Ζακύνθου¹⁶. Η εικόνα αυτή (εικ. 15), που θα μας απασχολήσει και παρακάτω, είναι μοναδική: τον ένθυρον Χρυσόστομο περιβάλλει ειρηνάτη απεικόνιση του βιογραφικού κύκλου του σε εικοσιτέσσερις —σώζονται δεκαοκτώ με περισσότερες από τριάντα σκηνές και επεισόδια— μικρούς ορθογώνιους πίνακες. Από την εικόνα της Ζακύνθου λέπουν έξι εικονίδια, που βρίσκονται στη Συλλογή Λοβέρδου του Βυζαντινού Μουσείου της Αθήνας¹⁷.

Από εικονογραφική άποψη παρατηρούμε αρκετές ομοιότητες με απεικονίσεις χειροτονιών άλλων αγίων και ιεραρχών της ορθόδοξης ανατολικής εκκλησίας¹⁸, έτσι όπως αυτές παρουσιάζονται σε διάφορα ζωγραφικά σύνολα είτε στη βυζαντινή είτε στη μεταβυζαντινή περίοδο.

Στο παρεκκλήσι του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου της Μονής Λιονυσίου εικονίζονται δύο θαυματουργές ίασεις του ιεράρχη (εικ. 9, 10), που αποδίδουν πιστά τις σχετικές διηγήσεις των διαφόρων συναξαρίων του¹⁹. Παρόμιο θέμα δεν ιπτάχει στη μονή των Σερρών, ενώ στην εικόνα της Ζακύνθου (εικ. 15) πέντε τουλάχιστο εικονίδια καταγράφουν ισάριθμα θαύματά του που έγιναν κατά τη διάρκεια της θητείας του σε κάποιο μοναστήρι της περιοχής και κατόπι στη γενέτειρά του Αντιόχεια, πριν και μετά τη χειροτονία του σε ιε-

15. Για μερικές σκηνές του βίου του Χρυσοστόμου βλ. χρονικό Chr. Walter, «Biographical Scenes of the Three Hierarchs», *REB* 36 (1978) 250-255 (στο εξής: «Three Hierarchs») και Αθαν. Ν. Παπιονάρας, *Η υπέρβαση του εφήμερου μέσα από την εικονογραφία των τριών ιεραρχών*, Ιωάννινα 1992, σσ. 19-25 (για την Κοιμητηρίου και την Ανακομοδή του λευψάνου του Χρυσοστόμου) (όπου και σχετική βιβλιογραφία) (στο εξής: *Εικονογραφία των τριών ιεραρχών*).

16. Μ. Αχεμάστου-Ποταμιάνου, *Εικόνες της Ζακύνθου*, Αθήνα 1997, σσ. 143-145 (στο εξής: *Εικόνες της Ζακύνθου*); Z. A. Μυλωνά, *Μουσείο Ζακύνθου*, Αθήνα 1998, σσ. 264-267.

17. Nt. Κονόμου, *Ζάκυνθος. Πεντακόσια χρόνια (1478-1978)*, Ε', Τέχνης Οδίσσεια, Αθήνα 1988, σ. 96, εικ. 50 (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία).

18. Βλ. ενδεικτικά παραδείγματα από τον Άγιο Νικόλαο Ορφανό Θεσπαλονικης (1310-1320): Α. Τοιτουργίδη, *Ο ζωγραφικός διάκοσμος του αγίου Νικολάου Ορφανού στη Θεσπαλονικη, Θερσπαλονίκη* 1986, πίν. 64, 65 (στο εξής: Άγιος Νικόλαος Ορφανός), τη φορητή εικόνα του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών με τον άγιο Νικόλαο και σκηνές του βίου του: Λιμάνια και καφάβια στο Βυζαντινό Μουσείο, Ευφωταίκες ημέρες πολιτιστικής κληρονομιάς-Λιμάνια, Αθήνα 1997, σ. 145 (στο εξής: Λιμάνια), (Χρ. Μπαλτογιάννης).

19. Βλ. σημ. 10, 11.

ρέα²⁰. Ένα έκτο θέμα εικονίζεται στην ίδια εικόνα και σχετίζεται με την ίαση του παραλυτικού, που έγινε από τον Χρυσόστομο στο χωριό Κουκουσός της Αρμενίας, στον μακρύ και δύσκολο δρόμο για την εξοδία²¹.

Στην εικονογραφία του θέματος αυτού μπορούμε να εντοπίσουμε, σχετικά εύκολα, κοινά στοιχεία με αντίστοιχες εικονογραφήσεις ιάσεων άλλων αγίων ή ιεραρχών του βυζαντινού ορθόδοξου κόσμου²².

Το επεισόδιο του βίου του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, που έχει μελετηθεί και αναλυθεί διεξοδικότερα από τα υπόλοιπα τόσο από παλαιότερους, όσο και από νεότερους μελετητές, είναι το γνωστό ως δράμα του Πρόκλου²³. Η παρουσία του είτε σε εκτεταμένη είτε σε απλούστερη σύνθεση εμφανίζεται καταλυτική και πληθωρική από τα μεσοβυζαντινά έως τα όψιμα μεταβυζαντινά χρόνια. Στο Μαχρυναρίκι της Μονής Ηροδόρου Σερρών η σύνθεση του θέματος (εικ. 8) είναι περισσότερο εκτεταμένη και εμπλουτισμένη σε σχέση με την αντίστοιχη της του παρεκκλησίου της Μονής Λιονισίου (εικ. 11).

Η θεόπνευστη συγγραφή των ομιλιών του Ιωάννη Χρυσοστόμου, που επεξηγούν τις επιστολές του αποστόλου Παύλου, συνδέεται πολύ στενά με το επεισόδιο του οράματος του Πρόκλου. Τέσσερις βιογράφοι του Χρυσοστόμου, ο Γεώργιος Αλεξανδρείας (680-725), ο Λέων Σοφός (886-911), ο Ανάνιμος (πριν από τον 10ο αι.) και ο Συμεών ο Μεταφραστής (β' μισό 10ου αι.) επαναλαμβάνουν με τη σειρά τους και τονίζουν το γεγονός²⁴. Η εμφάνιση του επεισοδίου αυτού γενικά στην τέχνη αποτελεί κοινότατο θέμα της γνωστής βιβλιογραφίας²⁵. Ο Α. Ξυγγόπουλος²⁶ συγκέντρωσε τα πρώτα παραδείγματα και ο Chr. Walter²⁷ συμπλήρωσε τον σχετικό κατάλογο. Τελευταία, η Αγγελική Μητράνη επανεξέτασε και διερεύνησε τόσο την παρουσία, όσο και την εξέλιξη του εικονογραφικού αυτού τύπου σε διαφορετικά είδη χειρογράφων με κύριο σκοπό την αναζήτηση των γραπτών πηγών²⁸.

20. Αχεμάστου-Ποταμίανου, *Εικόνες της Ζακίνθου*, σ. 143.

21. Ο.π., σ. 143. Για το θέμα αντό βλ. επίσης Δημ. Γρ. Βερναρδάκης, «Άγνωστοι σελίδες της εξοδίας Ιωάννου του Χρυσοστόμου», *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* (1930) 211-228.

22. Βλ. ενδεικτικά παραδείγματα από τον Άγιο Νικόλαο Ορφανό: Άγιος Νικόλαος Ορφανός, πάν. 68, τη φωρητή εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε με τον άγιο Σπυρίδωνα και σκηνές του βίου του από το Museo Correr Βενετίας (1636); I. Μπίθα, «Παρατηρήσεις στον εικονογραφικό κύκλο του άγιου Σπυρίδωνα», ΛΧΑΕ, περιόδος Α', τ. ΙΘ' (1996-1997), εικ. 3 και την εικόνα του Νικολάου Καλέγη του μοναστήρου Ζακίνθου (1728); Αχεμάστου-Ποταμίανου, *Εικόνες της Ζακίνθου*, εικ. σ. 205.

23. Βλ. Μητράνη, «Όραμα του Πρόκλου», σσ. 148-161 (όπου η παλαιότερη βιβλιογραφία).

24. Ο.π., σ. 149, σημ. 1-4.

25. Βλ. *LCI* 7 (1974) 100-101 κυρίως.

26. Α. Ξυγγόπουλος, «Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος “Ηηγή της Σοφίας”», *AE* 81-83 (1942-1944) 1-36 (στο εξής: «Ηηγή της Σοφίας»).

27. Walter, «Three Hierarchs», σσ. 252-254.

28. Μητράνη, «Όραμα του Πρόκλου», σσ. 149-160 κυρίως (παράθεση πλούσιας βιβλιογραφίας).

Ο τύπος αυτός εμφανίζεται, για πρώτη φορά, σε χειρόγραφο του β' μισού του 11ου αι., και κατόπιν συναντάται σε διαφορετικά είδη χειρογράφων και σε πολλές παραλλαγές²⁹. Στη λιτή της Μονής Χελανδαρίου Αγίου Ορούς το δράμα του Πρόκλου παριστάνεται στην κοινή και συνήθη διάταξη των τριών μιροφών και συνοδεύεται από δύο ακόμη απεικονίσεις του Χρυσοποτόμου, όρθιου μπροστά σε αναλόγιο και γονατιστού σε προσκύνηση (1320-1321)³⁰. Η επιγραφή *Η ΗΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΠΟΤΟΜΟΥ Θεωρόθηκε επέμβαση της νεότερης επιζωγράφησης*³¹. Παρόμοια είναι και η εικονογράφηση του θέματος στον νάρθηκα της σκήτης του αγίου Δημητρίου της Μονής Βατοπεδίου στο Άγιον Όρος, που έγινε από τους ζωγράφους Βενιαμίν και Ζαχαρία³², μέλη της γνωστής συνοδείας των Γαλατσάνων. Ο Α. Ξυγγόπουλος υποστηρίζει ότι η τριμερής σύνθεση του θέματος αποτελεί αντίγραφο μικρογραφίας του κώδικα με τον αρ. 761 της Μονής Βατοπεδίου³³. Ο ζωγράφος, που είχε απεικονίσει τη σχετική σκηνή στη λιτή του καθολικού της Μονής Χελανδαρίου³⁴, η οποία στα 1804 δέχθηκε την επιζωγράφιση, προφανώς είχε υπόψη του τον παραπάνω κώδικα. Το ίδιο θέμα εικονίζεται επίσης στο νότιο παρεκκλήσι του καθολικού της Μονής Βλατάδων Θεσσαλονίκης (τέλη 14ου - αρχές 15ου αι.)³⁵ και στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στην Dradnja της Μεσαιωνικής Σερβίας, οι τοιχογραφίες του οποίου χρονολογούνται στα 1355³⁶. Το δράμα του Πρόκλου εικονίζεται επίσης στην εικόνα από τη Ζάκυνθο (εικ. 15), σε πλουσιότερη σύνθεση, που επεξηγεί λεπτομερώς το σχετικό περιστατικό του βίου του.

29. Ο.π., σ. 149 κ.ε.

30. Λ. Xyngopoulos, «Restitution et interprétation d'une fresque de Chilandar», *Hilandarski Zbornik* 2 (1971) 93-98, πίν. 1-2 (στο εξής: «Fresque de Chilandar»). Για τις τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Χελανδαρίου βλ. το πρόσφατο δημοσίευμα του Ε. Ν. Τσιγαρίδα, «Το εικονογραφικό πρόγραμμα και η τέχνη των τοιχογραφιών του καθολικού της Μονής Χελανδαρίου», *Τοιχογραφίες της περιόδου των Παλαιολόγων σε ναούς της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 11-29, πίν. 1-24, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

31. Πρόσκειται για την ευρείας έκταση επιζωγράφηση που ανέλαβαν οι αδελφοί Βενιαμίν και Ζαχαρίας στα 1804 στις τοιχογραφίες του καθολικού της μονής: Ιωάν. Αθ. Παπαγγελός, «Περὶ τῶν Γαλατσάνων ζωγράφων τοῦ Ἀγίου Οροῦ», Από τη μεταβυζαντινή τέχνη στη σύγχρονη 18ος-20ός αι., *Πανελλήνιο Συνέδριο* (20-21/11/1997). Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 256, 257 (όπου η παλαιότερη βιβλιογραφία).

32. Ο.π., σ. 269 (έτος τοιχογράφησης 1806 ή 1816). Για σχετική απεικόνιση βλ. Μ. Χατζηδάκης, *Ελληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830)*, I, Αθήνα 1987, σσ. 187-188, εικ. 43.

33. Xyngopoulos, «Fresque de Chilandar», σσ. 96-97, εικ. 2.

34. Βλ. σημ. 30.

35. Χρ. Μαυροπούλου-Τσούμη, «Η μνημειακή ζωγραφική στη Θεσσαλονίκη», *Επερχόστινον. Αγιέωφωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, τ. 2, Αθήνα 1992, σ. 664 (με σχετική βιβλιογραφία). Για την απεικόνιση της βλ. Γ. Α. Στογιόγλου, *Η εν Θεσσαλονίκῃ Πατριαρχικὴ Μονὴ των Βλατάδων*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 114-117 (όπου αναφέρεται και η κατετραμμένη τοιχογραφία της Ανακομιδῆς του λευφάνου του Χρυσοποτόμου), εικ. 41.

36. M. Radujko, «Dradnjaški manastiric Sv. Nikole II-Zivopis», *Zograf* 24 (1995) 25-36.

Το σύμπλεγμα των δύο μορφών, με τον ιερό Χρυσόστομο εμπνεόμενο από τον απόστολο Παύλο, που συναντάται σε πολλά εικονογραφημένα χειρόγραφα ή σπανιότερα η τρίμιορφη σύνθεση που μας απασχόλησε εκτενέστερα, αποτελούν τη βάση —σύμφωνα με την Αγγ. Μητσάνη³⁷— του εικονογραφικού θέματος του Χρυσοστόμου ως «πηγή της Σοφίας». Αυτή η σύνθεση, της οποίας η παρουσία είναι πολύ έντονη και πληθωρική τόσο σε τοιχογραφημένα σύνολα, όσο και σε μικρογραφίες χειρογράφων και φορητές εικόνες από τα βιζαντινά έως και τα μεταβυζαντινά χρόνια, έχει μελετηθεί και εξετασθεί αρκετά εκτεταμένα και διεξοδικά³⁸.

Με βάση τα παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα της δημιουργίας του εικονογραφικού αυτού τύπου στις αρχές του ΙΙου αι. για την εικονογράφηση του μηνολογίου του Μεταφραστή³⁹. Η νέα σκηνή, αργότερα, χρησιμοποιήθηκε για την ιστόρηση άλλων κειμένων και για την εικονογράφηση ειρύτερων συνθέσεων σχετιζομένων με τον βίο του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου.

Η μετάβαση του Χρυσοστόμου και η παραμονή του στην εξօρία εικονίζεται εκτεταμένα στις Σέρρες (εικ. 5), ενώ αντίθετα στο αγιορείτικο μνημείο η σύνθεσή της (εικ. 12) είναι λιτή και επιγραμματική. Αυτή εικονογραφείται —κατά πάσα πιθανότητα για πρώτη φορά— στο Μηνολόγιο του Βασιλείου του Β' του Βατικανού (περίπου στα 985), όπου υπάρχει η παράσταση του αγίου που οδηγείται στην εξօρία⁴⁰. Άλλα μνημεία στα οποία εικονίζεται το επεισόδιο αυτό δεν είναι, προς το παρόν, γνωστά και δεν αναφέρονται σχετικά στη γνωστή βιβλιογραφία. Στον 17ο αιώνα, η σύνθεση απεικονίζεται αρκετά πλούσια και εντυπωσιακή στην εικόνα της Ζακύνθου, σινονδεινόμενη από άλλα εικονίδια που συνδέονται και επεξηγούν, με όλες τις λεπτομέρειες, τις σχετικές διηγήσεις του βίου του ιεράρχη (εικ. 15). Σύμφωνα με τον Chr. Walter, που ασχολήθηκε με τις βιογραφικές σκηνές των τριών ιεραρχών, η μετάβαση του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου στην εξօρία, όπως απεικονίζεται στο βατικανό μηνολόγιο, ακολουθεί στην εικονογραφία της ένα καθιερωμένο παραδοσιακό ταξίδι⁴¹.

Στον ίδιο εικονογραφικό τύπο με τον προηγούμενο παρουσιάζεται και η σκηνή της επιστροφής του Χρυσοστόμου στην Κιονσταντινούπολη μετά από

37. Βλ. Μητσάνη, «Οράμα του Πρόκλου», σ. 153-155 κυρίως.

38. Για την εικονογραφία του θέματος και την αρχική εμφάνισή του σε χειρόγραφα, τους 11ο-12ο αι., βλ. T. Velmans, «L'Iconographie de la "fontaine de vie" dans la tradition byzantine à la fin du moyen âge», *Synthronon*, Paris 1968, σ. 119-134. Για παραδείγματα τουχογραφιών, εικόνων και χειρογράφων βλ. επίσης Ξωγγόπουλος, «Πηγή της Σοφίας», εικ. 1-9.

39. Μητσάνη, «Οράμα του Πρόκλου», σ. 161.

40. G. Stornajolo, *H Menologio di Basilio II (Cod. Vat. gr. 1613)*, Torino 1907 σ. 353 (στο εξής: Βατικανό μηνολόγιο), (η μνήμη της εορτάζεται στις 13 Νοεμβρίου).

41. Walter, «Three Hierarchs», σ. 254, σημ. 77.

τις συνεχείς πιέσεις και έντονες απαιτήσεις των χριστιανών κατοίκων της (εικ. 6). Η παράσταση που σώζεται στο μοναστήρι των Σερρών απονιστάζει εντελώς από το παρεκκλήσι του Αγίου Όρους. Στην εικόνα του Μουσείου της Ζακύνθου, αντίθετα, το γεγονός αυτό εικονίζεται με πολλές λεπτομέρειες ακολουθώντας πιστά τα διάφορα συναξάρια της ζωής του μεγάλου ιεράρχη της ορθόδοξης εκκλησίας (εικ. 15).

Μετά το όραμα του Πρόκλου, περισσότερες κοινές στην εικονογραφία που μας απασχολεί είναι οι σκηνές με την Κοίμηση του Χρυσοστόμου⁴² και την Ανακομιδή του λειψάνου του.

Η κοίμηση του ιεράρχη έγινε στον ναό του αγίου Βασιλίσκου στα Κόμανα του Πόντου το 407 και η σχετική εκκλησιαστική φιλολογία είναι αρκετά πλούσια⁴³. Στο ομώνυμο παρεκκλήσι της Μονής Λιονισίου η παράσταση αυτή (εικ. 13) εικονογραφείται σύμφωνα με τον καθιερωμένο τύπο κοιμήσεων ιεραρχών και γενικά αντιγράφει την Κοίμηση της Θεοτόκου σε κάποια δευτερεύοντα στοιχεία. Με τον ίδιο τρόπο εικονίζεται η Κοίμηση του Χρυσοστόμου στον ομώνυμο ναό στο Γεράκι Λακωνίας, που ανήκει στο δεύτερο στρώμα τουχογράφησής του (1450)⁴⁴. Στον 17ο αιώνα (1637) παρόμοια παράσταση συναντάται στο παρεκκλήσι των Τριών Ιεραρχών της Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων⁴⁵, περισσότερο πλούσια όμως από την αντίστοιχη της της Μονής Λιονισίου. Υπάρχουν κοινά εικονογραφικά στοιχεία, που συνδέονται τις δύο παραστάσεις και τονίζουν, γεωγραφικά, τον χώρο της Ανατολής, με ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός της κοίμησης του ιεράρχη στην περιοχή αυτή και συγκεκριμένα στην Αρμενία.

Στον 17ο αι., στην εικόνα της Ζακύνθου η σκηνή (εικ. 15) εικονίζεται στον ίδιο τύπο με τις προηγούμενες, με μόνη διαφορά ότι εδώ εμφανίζεται ολιγομελής και λιγότερο εντυπωσιακή. Η Κοίμηση του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου συμπεριλαμβάνεται επίσης στο εικονογραφικό πρόγραμμα τόσο εκκλησιών, όσο και μοναστηριών της ευρύτερης περιοχής των Αγράφων του 18ου αιώνα⁴⁶.

42. Βλ. Λ. Ξυγγόπουλος, «Παραποτάσεις της Κοιμήσεως του Χρυσοστόμου και των μετ' αυτήν», *ΕΕΒΣ Θ'* (1932) 351-360, εικ. 1-2 (όπου και σχετική βιβλιογραφία).

43. Βλ. Κ. Διοσιουτιώτου, «Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου λόγος ανέκδοτος εις την ανακομιδήν του λειψάνου του Χρυσοστόμου», *Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών Α'* (1924-1926) 303-319.

44. Ν. Κ. Μουτσόπουλος - Γ. Δημητροκάλλης, *Γεράκι. Οι εκκλησίες του αικατιμού*, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 38-40, πίν. 55.

45. Εύη Άημ. Σαμπανίκου, *Ο ξωγραφικός διάκοσμος των παρεκκλησίων των Τριών Ιεραρχών της Μονής Βαρλαάμ στα Μετέωρα (1637)*, Τρίκαλα 1997, διδακτορική διατριβή, σσ. 186-195, πίν. Η' 1-2, πίν. 80-83 (όπου και βιβλιογραφία για την εικονογραφία του βίου του Χρυσοστόμου).

46. Θ.π., σ. 199 σημ. 10.

Η Ανακομιδή του λειψάνου του Χρυσοστόμου από τα Κόμανα της Τραπεζούντας στην Κωνσταντινούπολη έγινε το 438 σύμφωνα με τις γραπτές πηγές⁴⁷. Στο αγιορείτικο παρεκκλήσι το θέμα αυτό, που είναι και το τελευταίο του εικονογραφικού του κύκλου (εικ. 14), ακολουθεί τη διπλή παράσταση του Τάφου του ιεράρχη και του Αμπελώνα της χήρας (εικ. 14).

Γνωστά, στη βιβλιογραφία του θέματος της Ανακομιδής του λειψάνου, παραδείγματα εικονογραφιών το Μηνολόγιο του Βασιλείου του Β' (περίπου στα 985)⁴⁸ και το Ευαγγελιστάριο της Ι. Μονής Λιονισίου του 11ου αιώνα⁴⁹.

Οι δύο σκηνές που εξετάζουμε συνδέονται στενότατα με δύο φορητές εικόνες του Βιζαντινού Μουσείου της Αθήνας. Η πρώτη, που προέρχεται από την Κίμωλο⁵⁰ μαζί με τον Ιωάννη Χρυσόστομο, εικονίζει τόσο τον αμπελώνα της χήρας, όσο και την ανακομιδή του λειψάνου του. Το επεισόδιο του βίου του που αναφέρεται στον αμπελώνα της χήρας Καλλιτρόπης σχετίζεται άμεσα με τα γεγονότα που προηγήθηκαν της εξοδίας του αγίου⁵¹. Το ίδιο θέμα υπάρχει και σε εικόνα του 17ου αιώνα⁵², στην οποία εκτός της αφιέξης του πλοιαρίου με το λείφαντο του Χρυσοστόμου στην Κωνσταντινούπολη παριστάνεται στην ευρύτερη κάτω ζώνη η τοποθέτηση της λάρνακάς του μέσα στον περιώνυμο ναό των αγίων Αποστόλων⁵³.

Παρόμοιο θέμα απαντά με παραλλαγμένη σύνθεση σε εικόνα του Μουσείου Κανελλοπούλου του 17ου αιώνα⁵⁴. Στην εικόνα της Ζακύνθου (εικ. 15) η παράσταση ακολουθεί διαφορετικό πρότυπο, επηρεασμένο, προφανώς, από τη δυτική τέχνη.

Εκτός από τις σκηνές του βίου του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου που έχουμε παρουσιάσει και σύντομα σχολιάσει, υπάρχουν και άλλες παραστάσεις, που εντάσσονται στον εικονογραφικό του κύκλο και αναφέρονται είτε σε θαύματα είτε σε άλλα ιστορικά γεγονότα⁵⁵.

47. Μέγας Συναξαριστής, Ιανουάριος, σ. 677.

48. Βατικανό μηνολόγιο, σ. 178 (η Ανακομιδή του λειψάνου εορτάζεται στις 27 Ιανουαρίου).

49. Σ. Πελεκανίδης - Π. Χρήστου - Χ. Μανιφοπούλου-Τσιούμη - Σ. Καδάς, *Οι Θησαυροί του Αγίου Ορούς. Εικονογραφημένα χειρόγραφα*, τόμος Α', Αθήνα 1973, σ. 207 (εικ. 259), 435, 444.

50. Λιμάνια, εικ. 12, σσ. 38, 39 (Χρ. Μπαλογιάννης).

51. Ό.π., σ. 38 (όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία).

52. Λιμάνια, εικ. 22, σσ. 58, 59 (Γ. Κακαβίας).

53. Παλιούρας, *Εικονογραφία των τριών ιεραρχών*, σ. 23, σημ. 46 (όπου ο Αθ. Παλιούρας αναφέρεται στην τοποθέτηση του λειψάνου του αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου στον περίλαμπρο ναό των Αγίων Αποστόλων).

54. Ό.π., σ. 25 σημ. 51, εικ. 38.

55. Βλ. ενδεικτικά Walter, «Three Hierarchs», σσ. 251, 252, εικ. 5 (διάφορες σκηνές από τη ζωή του Χρυσοστόμου του κάθικα Paris græc. 799, f. 1). Επίσης στην εικόνα αρ. 216 του Μουσείου Κανελλοπούλου του 1761, του Μακαρίου Λεύκα, εικονίζεται ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος με τη βασιλισσα Ευδοξία: M. S. Μπρούσκαρη, *To Μουσείο Παύλου και Αλεξανδρας Κανελλοπούλου*, οδηγός, Αθήνα 1985, σ. 175 (για σχετική απεικόνιση βλ. M. Χατζηδάκης - Ευγ.

Συμπερασματικά καταλήγομε στην άποψη ότι ολοκληρωμένος κύκλος του βίου του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, με ορισμένες παραστάσεις, είχε ήδη διαμορφωθεί από τους βυζαντινούς χρόνους, εξελίχθηκε όμως και εμπλουτίσθηκε με άλλες συναφείς σκηνές στους μεταβυζαντινούς. Έχοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που διατυπώσαμε παραπάνω, αδυνατούμε να ακολουθήσουμε την άποψη του Chr. Walter, ο οποίος, σε άρθρο του για την εικονογραφία των Τριών Ιεραρχών⁵⁶, υποστηρίζει την πλήρη απουσία εικονογραφικού κύκλου του ιερού Χρυσοστόμου, παρά μόνο την ύπαρξη μεμονωμένων σκηνών. Αντίθετη άποψη εκφράζει ο σοφός βυζαντινολόγος A. Ζυγγόπουλος, που σε δημοσίευμά του σχετικό με την ερμηνεία μιας τοιχογραφίας της Μονής Χελανδαρίου Αγίου Όρους, το έτος 1971⁵⁷, καταλήγει στο τεκμηριωμένο και σαφές συμπέρασμα της ύπαρξης, πλέον, πλήρους εικονογραφικού κύκλου του βίου του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, από τον οποίο, μέχρι τότε, υπήρχαν μόνο αποσπασματικές παραστάσεις. Σαφή επιβεβαίωση της ερμηνείας αυτής αποτελούν, αναμφίβολα, όλες οι παρατηρήσεις μας που παρατέθηκαν και υποστηρίχθηκαν με αφορμή κυρίως τις σχετικές τοιχογραφίες του 17ου αιώνα των δύο ιστορικών μοναστηριών του βιορειοελλαδικού χώρου.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗ

Δρακοπούλου, Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830), II, Αθήνα 1997, σ. 158, εικ. 90). Το ίδιο θέμα εικονίζεται επίσης στην εικόνα του ζωγράφου Νικολάου Παπανολόπουλου, του 1748, ιδιωτικής συλλογής της Αθήνας: Γ. Κακαβάς, «Τρεις επτανησιώτικες εικόνες σε ιδιωτική συλλογή της Αθήνας: Συμβολή στη μελέτη της μεταβυζαντινής εικονογραφίας», IA ' Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων, Αθήνα 31/5-1, 2/6/1991, σ. 49.

56. Bλ. Walter, «Three Hierarchs», σ. 259.

57. Xyngopoulos, «Fresque de Chilandar», σ. 96 κυρίως.

Εικ. 1. I. M. Τιμίου Προδότην Σερρών. Μαζωναρίζε. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου (πρώτη σειρά).

Εικ. 2. I. M. Τιμίου Προδότην Σερρών. Μαζωναρίζε. Σκηνές από τον βίο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου (χειροτονία σε διάκονο).

Eiz. 3. I. M. Τμίου Ηροδότου Σερρών. Μαζούναρίζι. Σχημές από τον βίο των αγώντων Ιοάννη Χριστοστόμου (χειροτονία σε προβύτερο).

Eiz. 4. I. M. Τμίου Ηροδότου Σερρών. Μαζούναρίζι. Σχημές από τον βίο των αγώντων Ιοάννη Χριστοστόμου (δεύτερη σειρά: χειροτονία σε επίσκοπο).

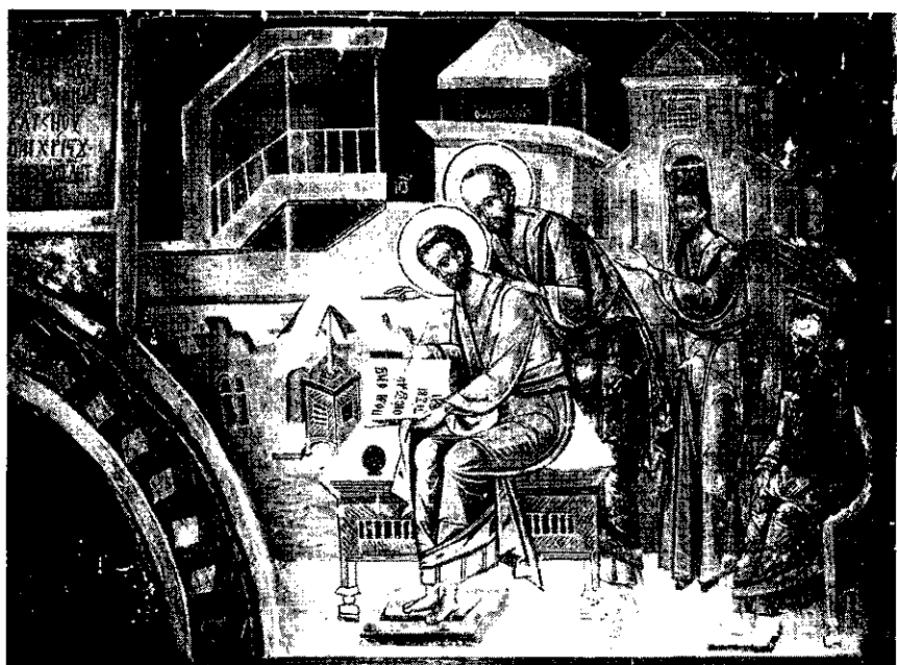
Εικ. 5. I. M. Τιμίου Ηροδόμου Σερρών. Μαζωναρίζι. Σχημές από τον βίο των αγίων Ιωάννη Χρυσοστόμου (τρίτη σκηνή: μετάβαση στην εξούσια).

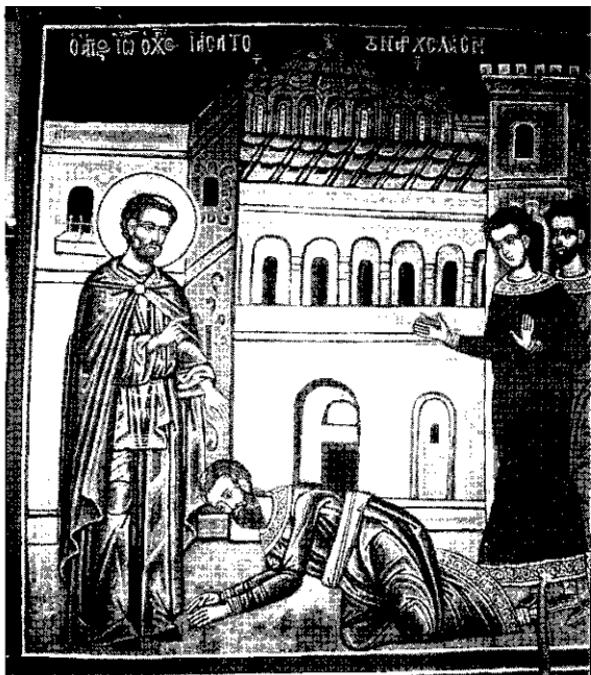
Εικ. 6. I. M. Τιμίου Ηροδόμου Σερρών. Μαζωναρίζι. Σχημές από τον βίο των αγίων Ιωάννη Χρυσοστόμου (τέταρτη σκηνή: επιστροφή από την εξούσια).

Εικ. 7. I. M. Τμίον Προδότου Σεφών. Μακρυναφίκα. Σκηνές από τον βίο των αγίων Ιωάννη Χρυσοστόμου (τέταρτη σκηνή: λεπτομέρεια).

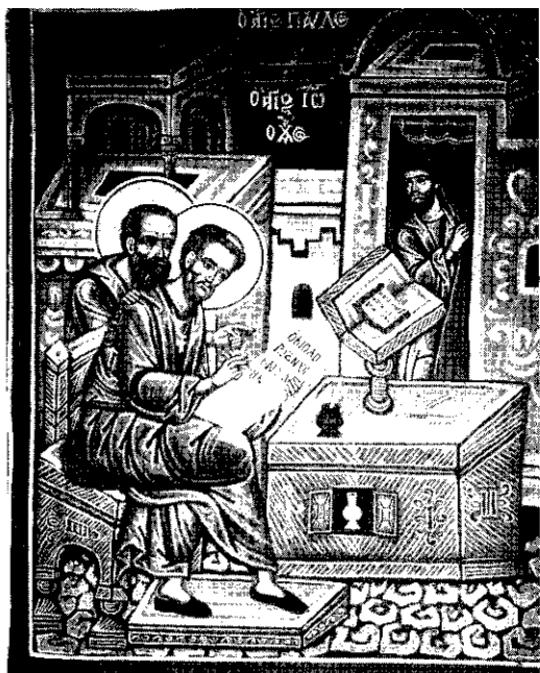
Εικ. 8. I. M. Τμίον Προδότου Σεφών. Μακρυναφίκα. Σκηνές από τον βίο των αγίων Ιωάννη Χρυσοστόμου (πέμπτη σκηνή: Οράμα των Πρόδρομοι).

Eiz. 9. I. M. Αιονιστών Αγίου Όρους. Παρεκκλήσιοι αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου.
Ίαση του Αοχέλαου από τον Χρυσόστομο.

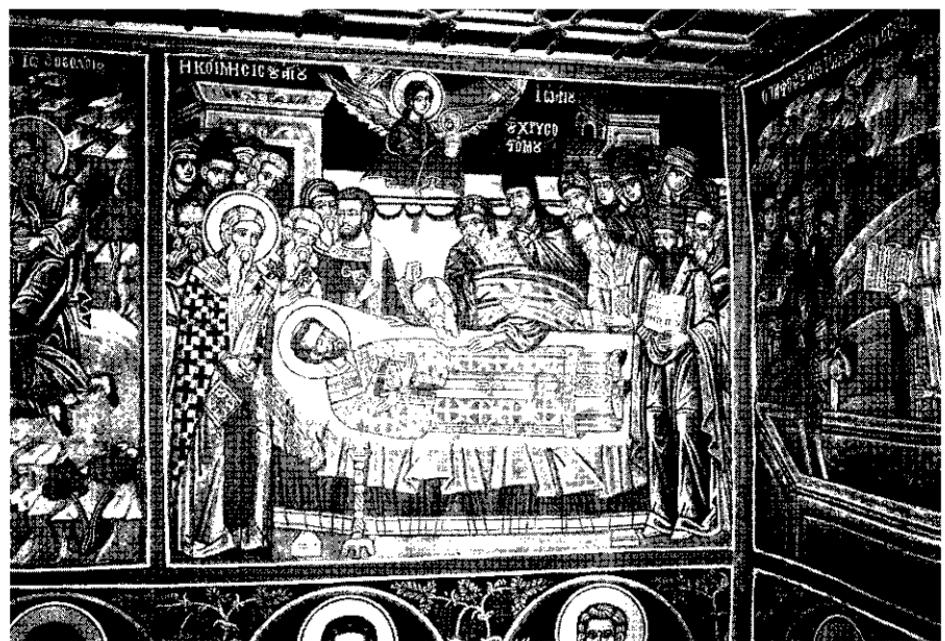
Eiz. 10. I. M. Αιονιστών Αγίου Όρους. Παρεκκλήσιοι αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου.
Χειροτονία του Χρυσοστόμου σε πρεσβύτερο και ίαση του πιού της Εύζλειας.

Εἰκ. 11. Ι. Μ. Αιονιστὸν Ἀγίου Ὁρον. Παρεξάλιοι ἀγίου Ιωάννη του Χριστοπόλιον.
Οραμα των Ηρόζων.

Εἰκ. 12. Ι. Μ. Αιονιστὸν Ἀγίου Ὁρον. Παρεξάλιοι ἀγίου Ιωάννη του Χριστοπόλιον.
Η εξόρια των Χριστοπόλιον καὶ οἱ ἄρτοι Ηέρως καὶ Ιωάννης ο Θεολόγος.

Ειγ. 13. Ι. Μ. Αιονίσιον Αγίου Όρους. Παρεξάλιον αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Η Κοίμηση του Χρυσοστόμου.

Ειγ. 14. Ι. Μ. Αιονίσιον Αγίου Όρους. Παρεξάλιον αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Ο τάφος του Χρυσοστόμου. Ο απελών της χήρας. Η αναζούσιδη των λειψάνων του Χρυσοστόμου.

Eitz. 15. Μονοδότιο Ζωοδόχου Πηγής αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου με επεισόδια των βίων του.

SUMMARY

Angeliki Strati, *Observations on the Iconography of the Life of St. John Chrysostom: Two Monastic Ensembles from Serres and Mount Athos.*

This publication focuses on the iconography of the life of St. John Chrysostom and is based on the study of two sets of wall-paintings dating from the 17th century. One lies in the south portico of the catholicon of the Monastery of St. John the Baptist (Timiou Prodromou) near Serres, where the most recent layer of wall-paintings dates from 1630, and the other, which dates from 1695, lies in the Chapel of St. John Chrysostom housed on the third floor of the Monastery of Dionysiou on Mount Athos.

In the Serres monument, amongst the wealth of representations that exists, there are five extensive scenes referring to episodes from the life of St. John Chrysostom, forming a kind of *synaxarion*, or account of the saint's life. In the Athonite chapel, amongst other representations, stand out eight scenes which have been drawn from the life and miracles of the honoured saint.

A comparison of the scenes relating to the life of St. John Chrysostom in these two monastic monuments from the 17th century enables us to make a few observations on the iconography of the saint, based on a study of both monumental painting and depictions in portable icons and illuminated manuscripts. As far as we know, no comprehensive monograph on the life of the saint currently exists, while there is a richer bibliography on individual episodes from his life. On the basis of the examination carried out here, both of the sources and the illustrated examples, the following conclusions have been drawn.

A complete iconographical cycle of the life of St. John Chrysostom had already developed during the Byzantine era, consisting of a set number of scenes, and this was further developed and enriched with other related scenes during the post-Byzantine era. Having made these observations, we can no longer accept the view of Chr. Walter, who claims in one of his studies that there is no complete iconographical cycle of the life of St. John Chrysostom, insisting that only individual scenes exist. The theory held by the Byzantinologist A. Xyngopoulos seems to be nearer the truth: in an article published in 1971, Xyngopoulos claimed that a complete iconographical cycle of the life of St. John did exist during the Byzantine era, but only partial representations of it still survived. This convincing interpretation is undoubtedly confirmed by the observations made in this study, based on the relevant wall-paintings from these two historical monasteries of northern Greece.